

Національний університет
"Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"

**XI Всеукраїнський
науково-практичний семінар**

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

20 жовтня 2024 року

Збірник матеріалів

Полтава 2025

**ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖКА «ОНІШКІВСЬКА» В СИСТЕМІ
ЕКОЛОГІЧНИХ МАРШРУТІВ НА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПРИРОДНОГО ПАРКУ «НИЖНЬОСУЛЬСЬКИЙ»
(ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ)**

¹Смоляр Наталія, ²Козачкова Оксана

¹Полтава, ²Оржиця, Полтавська область, Україна

Організація екологічних стежок – це одна з ефективних форм масового екологічного виховання населення. Основне їх призначення – освіта й природоохоронне виховання відвідувачів, знайомство із об'єктами, явищами, процесами в природі, вироблення навичок відповідального перебування й використання природного середовища, формування екологічної свідомості й підвищення рівнів екологічної культури. Екологічна стежка – це розмічений маршрут у природі, по ходу якого під час екскурсії на відповідних, попередньо визначених (і облаштованих за можливістю), оглядових майданчиках (зупинках) ведеться розповідь екскурсовода про ті явища й об'єкти, які зустрічаються на маршруті. Увага акцентується на розкритті взаємозв'язків у природі, вразливості природних об'єктів, що дозволяє здійснювати просвітництво в природоохоронному руслі. Саме тому вони називаються природними, природно-пізнавальними, екологічними [1]. При створенні екологічних стежок поєднуються цілі екологічної освіти, виховання та відпочинку у природі. Основні вимоги до екологічних стежок – інформативність, своєрідність, високі показники біорізноманіття, доступність проходження. За призначенням екологічні стежки створюються і функціонують як рекреаційні (в зелених зонах міст), краєзнавчо-туристичні, спеціалізовані (по лікарським рослинам, грибам, первоцвітам та ін.), навчальні (при навчальних закладах), навчально-пізнавальні (використовуються й для проведення науково-дослідницької роботи, моніторингових спостережень та досліджень). Маршрут екологічної стежки облаштовується інформаційними щитами, стендами, знаками, табличками зі схемами, даними про об'єкти рослинного та тваринного світу, насамперед на оглядових майданчиках. Згідно основних вимог щодо створення екологічної стежки, він повинен бути інформативним і включати різні екосистеми з метою ефективного інформаційного наповнення екскурсії [4]. Найкраще цій умові відповідають об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) поліфункціонального призначення, як національні природні парки та регіональні ландшафтні парки, сім яких створено на Полтавщині до теперішнього часу.

Використання цих об'єктів для екологічної освіти й виховання можливе лише шляхом чіткої організації й контролю цього процесу. Створення й організації роботи на екологічних стежках можливі у відповідних зонах таких парків – стаціонарної та регульованої рекреації.

Розроблення таких пізнавальних маршрутів є однією із умов ще на час розроблення проєктів національних природних і регіональних ландшафтних парків. Забезпечення функціонування екологічних стежок та організація еколого-просвітницької роботи на їх маршрутах є одним із головних завдань функціонування таких об'єктів природно-заповідного фонду. Для цього в штаті кожного парку передбачено відділ екологічної освіти та виховання та відділ рекреаційної діяльності. До того ж, на розроблених маршрутах екологічних стежок ефективно можна організовувати й науково-дослідну роботу в режимі моніторингових спостережень (добових, сезонних, річних, багаторічних).

У Полтавській області станом на 01.01.2025 рік функціонує два національних природних – «Пирятинський» (створено у 2009 році), «Нижньо- сульський» (у 2010 році) і п'ять регіональних ландшафтних парків («Диканський» (створено у 1994 році), «Кременчуцькі плавні» (у 2001 році), «Нижньоворсклянський» (у 2002 році), «Гадяцький» (у 2011 році) [3], «Кагамлицький» (у 2013 році). Із них найбільший досвід організації екотуристичних та навчально пізнавальних маршрутів набутий для території РЛП «Нижньоворсклянський», який характеризується найвищими в регіоні показниками ландшафтного та біологічного різноманіття [3]. Значна увага цьому напрямку діяльності на сучасному етапі надається і в регіональному ландшафтному парку «Диканський», де вже створена система екологічних стежок із відомою й методично забезпеченою екологічною стежкою «Заповідна Диканщина» [2].

Створення системи екологічних стежок та туристичних маршрутів активно триває і в національному природному парку «Нижньосульський» (далі – НПП «Нижньосульський») [5]. Натеper у парку створені й функціонують дві екологічні стежки («Подорож до озера Судевське», «Онишківська») та один туристичний маршрут «Національним природним парком – з півночі на південь», оглядові майданчики яких відображають найбільш презентабельні біотопи та місця відвідування, а їх маршрути відрізняються за протяжністю, ступенем облаштування, рівнями складності та особливостями проходження, ін.

У даний час триває розроблення нових туристичних маршрутів. Плануються водні байдаркові («Світ водних рослин», «Світ водних тварин») та пішохідні маршрути («Урочищем Березове», «Весняні первоцвіти листяного лісу», «Співочі птахи листяного лісу», «Липняки») та екологічні стежки («Селецька», «Чутівська», «Горошинська», «Наріжанська»). Усі наведені назви поки що є робочими.

Екологічна стежка «Онішківська» створена в 2017 році та має протяжність – близько 1,5 км. Її маршрут прокладений на заплавної місцевості за селом Онішки. Стежка створена для ознайомлення зі світом співочих птахів, рослинністю листяних лісів, заплавної лук, боліт та водойм, фотографування краєвидів. Проходить господарською зоною. Маршрут еколого-пізнавальної стежки «Онішківська» закладений в урочищі Романчик на території Полтавського природоохоронного науково-дослідного

відділення НПП «Нижньосульський» в адміністративних межах Онішківської сільської ради Лубенського району Полтавської області.

Маршрут екологічної стежки є виключно пішохідним, кільцевим та передбачає 8 зупинок. Загальна протяжність його – 2 км, тривалість проходження – до 1,5-2 годин. Залежно від теми, призначення, тривалості екскурсії, пори року та категорії відвідувачів її можна пройти довгим чи скороченим маршрутом. Стежка обладнана інформаційними стендами, протипожежними аншлагами, місцями для відпочинку та розведення багать.

Рисунок 1 – Інформаційний стенд на оглядовому майданчику №4 «У володіннях флори» (весняний період, синюзія *Corydalis cava* (L.) Schweigg. & Koerte. – виду, що охороняється в Полтавській області)

На маршруті екологічної стежки «Онішківська» передбачено такі ключові майданчики (оглядові зупинки): «На гостину до природи», «Аптека в природі», «Мешканці фауни», «У володіннях флори», «Мурашина», «Зоологічна», «Барвінкова», «Згадати побачене та почуте».

Маршрут екологічної стежки «Онішківська» цілком відповідає вимогам, які висуваються до таких, а саме: зручність його проходження та зручний під'їзд до місцевості; можливість його закільцювання (початок його і кінець – це одна й та сама зупинка); використання як повного маршруту, так і його скороченого варіанту (в залежності від контингенту рекреантів, так і цілей екскурсії); високі показники біорізноманіття (ландшафтного, біотопічного, флористичного, ценотичного, фауністичного); облаштованість маршруту та ін. Місцевість, де пролягає маршрут екологічної стежки «Онішківська», являє собою заплашний комплекс із лісами, луками, високотравними болотами на правому березі річки Оржиця, з багатим різноманіттям рослин, тварин, біотопів і має особливу природоохоронну, наукову, естетичну та пізнавальну цінність.

Рисунок 2 – Інформаційний стенд на оглядовому майданчику №2 «Аптека в природі» та дерев'яний місток через річку Ржиця, яка в історичних джерелах згадується як літописна назва річки Оржиця

На даній території поєднуються екосистеми дубового та заплавного вільхового лісу, лучні, лучно-болотні, болотні та водні комплекси. Основні площі території займають луки – справжні, засолені, заболочені, остепнені.

Основу травостою справжніх заплавних лук складають угруповання *Poa pratensis* L., *Alopecurus pratensis* L., *Festuca pratensis* L., *Dactylis glomerata* L., заболочених – *Poa palustris* L., *Beckmannia eruciformis* (L.) Host.), *Phalaris arundinaceae* L., засолених – *Festuca regaliana* Pavl., *Alopecurus arundinaceus* L., *Elytrigia repens* (L.) Nevski). Основне флористичне ядро формують типові мезофіти та гігромезофіти: *Trifolium pratense* L., *T. repens* L., *Vicia tetrasperma* L., *V. cracca* L., *Lotus ucrainicus* Klok., *Medicago pratensis* L., *M. lupulina* L., *Daucus carota* L., *Cichorium inthybus* L., *Heracleum sibiricum* L., *Stellaria graminea* L., *Geranium pratense* L., *Achillea submillefolium* Klok. & Krytzka, *Potentilla argentea* L., *P. reptans* L., *Ranunculus acris* L., *R. pedatus* L., *P. polyanthemus* L., *Verbascum lychnitis* L., *Potentilla argentea* L., *Plantago lanceolata* L., *Veronica chamaedrys* L., *V. austriaca* L., *Prunella vulgaris* L., *Polygala vulgaris* L., *Filipendula vulgaris* L., *Galium verum* L., *Centaurea jacea* L.

На знижених ділянках заплави із наявними ознаками засолення збільшується участь галофітних видів – *Festuca regaliana*, *Althaea officinalis* L., *Carex distans* L., *Trifolium fragiferum* L., *Leontodon autumnalis* L., *Gratiola officinalis* L., *Ononis arvensis* L., *Melilotus albus* (L.) Pall., *M. officinalis* (L.) Pall., Саме такі біотопи є місцезнаходженнями рідкісних лучно-болотних

орхідей— *Orchis palustris* L., *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo – видів, включених до Червоної книги України. На дещо сухіших ділянках зустрічається й лучний вид із національним созологічним статусом – *Gladiolus tenuis* L.

В умовах знижень заплави формуються угруповання *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Typha angustifolia* L., *T. latifolia* L., *Carex acuta* L., *Phalaris arundinacea* L. У складі гігрофільного різнотрав'я звичайними видами є: *Iris pseudacorus* L., *Euphorbia palustris* L., *Ranunculus lingua* L., *Thelypteris palustris* Schott., *Lythrum salicaria* L., *Senecio vulgaris* L., *Eupatorium cannabinum* L., *Caltha palustris* L., *Scirpus lacustris* L., *Stachys palustris* L., *Lycopus europaeus* L., *Myosotis palustris* L., *Mentha aquatica* L., *Alisma plantago-squatica* L., *Calystegia sepium* L., *Acorus calamus* L., *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., *Solanum dulcamara* L., *Symphytum officinalis* L., а також – спорадично *Ostericum palustre* L. – вид із європейським созологічним статусом та *Inula helenium* L. – виду, що включений до регіонального созологічного списку Полтавської області.

Лісовий склад деревостану різноманітний. Деревостани заплавної діброви утворюють *Quercus robur* L., *Tilia cordata* (L.) Mill, *Acer platanoides* L., *A. campestre* L., *Pyrus communis* L., *Ulmus laevis* Pall., *Padus racemosa* L. В розрідженому підліску зростають *Corylus avellana* L., *Euonymus verrucosus* Scop., *E. europaea* L., *Acer tataricum* L., *Sambucus nigra* L. У травостої домінують місцями *Stellaria holostea* L., *Aegopodium podagraria* L., *Carex pilosa* Scop. Добре збереженим є неморальне флористичне ядро діброви: *Pulmonaria obscura* Dumort., *Millium effusum* L., *Polygonatum multiflorum* L., *Scrophularia nodosa* L., *Campanula trachelium* L., *Asarum europaeum* L., *Stachys sylvestris* L., а також види, що включені до регіонального созологічного списку Полтавської області, – *Vinca minor* L. (реліктовий неморальний вид із регіональним созологічним статусом у Полтавській області), *Corydalis cava* (L.) Schweigg. & Koerte та *Scilla bifolia* L. (ранньовесняні ефемероїди з центральноєвропейськими ареалами), *Convallaria majalis* L. (лісовий вид із декоративними та лікарськими характеристиками). Значною є участь у травостої й нітрофільних лісових видів – *Urtica dioica* L., *Chelidonium majus* L., *Ballota ruderalis* L., *Geranium robertianum* L., *Arctium lappa* L., *Galium aparine* L., *Alliaria petiolata* (M.Bieb.) Cavara & Grande, *Geum urbanum* L., *Lamium purpureum* L.

Заплавна діброва, яку перетинає маршрут екологічної стежки «Онiшківська» є місцезнаходженням лісового виду орхідей – *Epipactis helleborine* (L.) Grantz., що включений до Червоної книги України.

Вільхові фітоценози, що розташовуються смугами на заплаві в притерасному зниженні й понад заплавними водотоками, мають значне водоохоронне значення.

Деревостани фітоценозів є монодомінантними із *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth. й однаюрсними. У підліску домінує *Frangula alnus* L., зустрічаються кущові верби (*Salix* sp.), *Viburnum opulus* (L.) Opiz., *Rhamnus cathartica* L., *Swida sanguinea* Scop., *Ribes caesium* L.

У травостої з проєктивним покриттям 85-90% домінують *Carex acuta* L., *Carex acutiformis* Ehrh., *Urtica galeopsifolia* Wierzb. ex Opiz. В утворенні травостою також беруть участь такі види гігрофільного різнотрав'я: *Eupatorium cannabinum* L., *Lycopus europaeus*, *Stachys palustris* L., *Lysimachia vulgaris* L., *Symphytum officinalis* L., *Coccyganthe flos-cuculi* (L.) Fourr., *Galium aparine*, *Equisetum fluviatile* L., *Thelypteris palustris*, *Galium palustris* L., *Myosotis palustris*, *Veronica anagallis-aquatica* L. та *Mentha palustris*, *Solanum dulcamara*, *Calystegia sepium* L., *Humulus lupulus* L., *Aristolochia clematitis* L.

За попередніми даними в районі маршруту екологічної стежки «Онiшківська» постійно у визначені фенологічні періоди перебувають типові та рідкісні представники тваринного світу, видове різноманіття яких можна об'єднати у п'ять фауністичних комплекси: лісовий, лучно-степовий, узлісний, біляводний, синантропний.

Відмічено для території *Anas platyrhynchos* L., *Cygnus olor* L., *Fulica atra* L., *Acrocephalus arundinaceus* L., *Locustella luscinioides* L., *Alcedo atthis* L., а також чаплевих – *Egretta alba* L., *Egretta garzetta*, *Ardea cinerea* L., *Ardea purpurea* L.

Заплавні ліси – середовища перебування, гніздування (для птахів), розмноження таких видів: із птахів – *Phylloscopus collybita* Vieillot, *Erithacus rubecula* L., *Parus major* L., *Troglodytes troglodytes* L., *Jynx torquilla* L., *Oriolus oriolus* L., *Cuculus canorus* L., а також *Scolopax rusticola* L. (малопоширений сторожкий птах), *Botaurus stellaris* L., бугайчик *Ixobrychus minutus* L., *Dendrocopos major* L., *Sitta europaea* L., *Fringilla coelebs* L., *Turdus merula* L., *Streptopelia turtur* L., *Columba palumbus* L., *Garullus glandarius* L., *Chloris chloris* L.; із ссавців – *Sus scrofa* L., *Nyctereutes procyonoides* Gray, *Capreolus capreolus* L., *Castor fiber* L.; із земноводних – *Rana arvalis* Nilsson, *Hyla arborea* L., *Pelobates fuscus* L.; із плазунів – *Natrix natrix* L., *Emys orbicularis* L., *Vipera berus* L.

На відкритих просторах заплави в районі маршруту екологічної стежки «Онiшківська» зафіксовано такі види тварин: із птахів (їх кількісні показники – й видові, й щодо чисельності – є найвищими серед інших виявлених систематичних груп тварин): *Motacilla alba* L. та *M. flava* L., *Hirundo rustica* L., *Riparia riparia* L. та *Delichon urbicum* L., *Sturnus vulgaris* L., *Carduelis carduelis* L., *Pica pica* L., *Corvus cornix* L., *C. corax* L., *Columba livia* L., *Passer montanus* L., із хижих птахів – *Circus aeruginosus* L. та *C. cyaneus* L., *Accipiter gentilis* L., *A. nisus* L., *Milvus migrans* Boddaert, *Ciconia ciconia* L. та дуже рідкісний вид *Ciconia nigra* L. (під час весняних та осінніх міграцій); із ссавців – *Lepus europaeus* Pallas, *Capreolus capreolus* L., *Mustela nivalis* L., *Sciurus vulgaris* L.

На маршруті екологічної стежки «Онiшківська» проведено маркування, зупинки облаштовані інформаційними стендами та природоохоронними аншлагами (рис.1-3). На одному із стендів поміщений матеріал щодо умов проходження маршрутом та правила поведінки під час перебування на ньому. Зазначено, що на маршруті екологічної стежки забороняється: завдавати шкоду рослинному та тваринному світу; самовільне відхилення від

маршруту; створювати зайвий шум; засмічувати територію; розводити багаття у невстановлених місцях; псувати інформаційні щити та аншлаги, охоронні знаки та ін.

Рисунок 3 – Інформаційні стенди на оглядовому майданчику №3 «Мешканці фауни» та «будиночок для комах»

Екскурсії на маршруті екологічної стежки «Онiшкiвська» проводяться в супроводі фахівців відділу екологічної освіти й виховання НПП «Нижньосульський». Екологічна стежка та її пізнавальні ресурси використовуються для проведення й таких природоохоронних та еколого-просвітницьких заходів, як: тематичні уроки на природі для школярів та студентів; пізнавальні квести й інтерактивні ігри; екологічні акції та толоки; спостереження за флорою та фауною з науково-популярними коментарями; проведення майстер-класів і тренінгів із охорони довкілля; святкові та просвітницькі заходи, присвячені міжнародним і всеукраїнським екологічним датам.

Таким чином, стежка є не лише місцем для прогулянок, а й важливою платформою для формування екологічної культури та залучення відвідувачів до збереження природи та важливим науковим полігоном у відношенні організованого екологічного моніторингу.

Використані інформаційні джерела:

1. Байрак О.М., Стецюк Н.О. Методичні рекомендації по закладанню екологічних стежок в Полтавській області. Полтава, 1990. 20 с.
2. Заповідна Диканщина» – екологічна стежка регіонального ландшафтного парку «Диканський» : Збірник методичних матеріалів та розробок; за ред. Н. О. Смоляр. Полтава : ТОВ Житковська О. С., 2022.